

Написане лишається

**ВОЛОДИМИР ТА РОЗАЛІЯ ВИННИЧЕНКИ:
РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ (1921 – 1949 РОКИ)***

№ 422

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу
[Париж – Мужен, “Закуток”]

[26 жовтня 1937]

Париж, 26–Х.

Мій Любий,

спасибі за всі твої дорогі мені безмежно думки та поради. Я не скиглю, я просто хотіла тобі сказати, що те, що я роблю тут (дуже корисне, необхідне і т. п.) не лишає мені часу на розваги, до яких я, до речі, цілком байдужа. Хочу з честю виконати те, що нами обома на мене покладено, та вернутись до дому моєї!

За білета не турбуйся, я вже маю кому його віддати, коли б (що дуже можливо) не могла б виїхати в свій час.

З підписом баю трохи затягається, бо входять різні нові моменти, які примушують то їх, то мене вносити зміни. Але це питання двох-трьох днів. У кожному разі, до суботи ця справа буде закінчена. Сьогодні цілий день бігала по установах за байовими листами, марками, справками тощо. Навіть не обідала, а тільки вечеряла в Жанни. Дощ, як нанявся, без перерви. А мені треба стінку латати! От і маєш.

Моя ти радість, моє ти щастя. В світі конкордизму все стає на своє справжнє місце, все стає зрозумілим, ясним, простим і викликає великий жаль до тих, хто цього прекрасного світу не має!

Треба швидче познайомити з ним людство бідне. Тут особливо відчувається нещасність людей, безвихідність їхнього стану.

Перериваю поки що, бо мушу переписувати бай. Завтра вони придуть на підпис, але, напевно, підписати ще не рішуться, бо я внесла б міс[яців] гарантії.

№ 423

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу
[Париж – Мужен, “Закуток”]

[27 жовтня 1937]

Paris, 27–Х.

Мій Любий! Ще й досі не підписано бай, а мені так треба звільнитися від цього, щоб могли зайнятись чимось більш важливим. Але це не з їхньої вини. Тепер я хочу перевірити, чи ми маємо право віддавати наш будинок кому хочемо? Чи немає інших clauses¹ що заборон[яють] мати в Sq[uar] Vergennes не буржуазні² мешканців?

Правда і Maison Hongroise², Varillet зробили прецедент, але я боюся, все ж таки, що наши locataires³ викличуть протести. Та тепер вже пізно про це думати. Дуже вони симпатичні, особливо один. А сам депутат має років 25 і подібний більше до боксера, аніж до інтелігента. Вони весь мій час, всю мою увагу забирають. _____

Я шукаю когось, хто знає А. G[ide], щоб той не злякався й напевно мене прийняв. Мабуть, знайду.

*Продовження. Початок див.: Слово і Час. – 2015. – № 1–12; 2016. – № 1–11; 2017. – № 1, 6–12; 2018. – № 1–2.

Я мушу зробити так, щоб брошура з'явилась на фр[анцузькій] мові принаймні. Ти вже готовий до того, що я муситиму лишитись тут ще? Треба себе до того підготувати. Усе страшенно помалу робиться. Як ти гадаєш: коли А. G[ide] згодиться перечитати рукопис, чи лишатись мені тут, чекаючи результату, чи їхати? Я гадаю, попрохати його прочитати швидко й самій чекати. А може, дати, щоб не гаяти часу, іншим копію? Напиши свою думку.

Не забудь адресу прислати *Librairie du Travail*, а головне прізвище, що там позначено: літера Z. в адресовій нашій книжці.

Дуже можливе твоє пояснення поверненого листа Ф[еренца]. Буду обережна в балачці з Миколою.

Хочу сподіватися, що ти почуваєш себе добре, не дивлячись на промокнення. Як же це так – лазити під таким дощем! Я розумію я, так голою це інше діло.

День

Мій син, моя дитина, моя радість! Я ж за тобою зголодніла так, що краще й не казати...

Так ти гриби збираєш? Як це чудесно! Це вперше після мене? Чи смашні були? Чи багато їх? І ніхто, крім тебе, їх не знає? Я й досі пам'ятаю, як це було добре.

Мацюню повинен ти їсти щодня! Ти ж вилай хлопця за неакуратність. Чи заплатив ти йому? В фурі повинен бути рахунок за вересень, здається 43 fr.

Посилаю тобі *Impat*, щоб заплатити до 31-го цього місяця. Неодмінно, якщо не хочеш нагадувань та надбавок. Це за судом, *rue Raphael⁴*, здається, в *Cannes*.

Чи ти заплатив *Delp⁵*? Тепер, здається, наш срок.

Я сижу без грошика. Не хочу ні в кого позичати. Та скоро вже матиму багато...

Спасибі, дитино моя, я буду розважатись, ще буде час. Але тепер ніяк це не можливо.

Була вранці в Бабеток. Вони дуже-дуже милі, добрі, уважні, сердечні, все що хочеш. Але я себе почуваю все ж таки чужою. Є якась відміна, яка неначе стінку робить між нами та іншими. А цього ж не повинно бути. Правда? Найлегше мені з *J[eanne]*, але ж вона хвора, бідненька. Вона живе в якомусь іншому плані, вона захищається, як може, від наскоків життя. З нею теж не те. Про *Juliette* я не кажу. І от – ми з тобою вдвох. Ми можемо їх любити, допомогати всебічно, але – ставимось до них, як до недорослих, недороблених, або, як ти кажеш, покалічених.

Бачила грузинку, приятельку Анети, в якої рак грудей. Говорила з нею й сподіваюся, що трошки полегче їй стало.

Мої листи не мають стрункості, бо я все в спішці. Вибач! Але зате твої – одна радість, чистота, ясність. Спасибі за все!

Твоя.

[На лівому полі цієї сторінки дописано:] Раєчка їде тільки 8-XI до Канева. Дуже шкода, я гадала, що вона тебе розважить.

[На лівому полі попередньої сторінки дописано:] Мій любий, мій ясний, мій світлий. Будь щасливий!

[На лівому полі другої та першої сторінок дописано:] Здається, після цієї подорожі я не дуже швидко попрохаюсь їхати куди-небудь. А проте невідомо, в мене тут такі знайомства накручуються, що біда. Головне птиці на дереві. Ну, моя радість, тепер бувай здоровий, веселий

[Над текстом першої сторінки листа в перевернутому вигляді дописано:] і ти розважайся та жуїруй життя. Може, T S F купимо?⁶ Подивимось.

№ 424

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, "Закуток" – Париж]

[27 жовтня 1937]

Закуток, 27-X-37

Дитинко моя дорога, твій лист од 25-X мене трохи знепокоїв: чи не затягає навмисне депутат, чи не провадить він переговори з кимось іншим, тримаючи

наш будинок про запас. Запевнення, обіцяння й т[аке] і[нше], це ленінська мораль і більше нічого. Таке вражіння від їхніх вчинків. Хочу сьогодні послати тобі телеграму, щоб ти не покладалась на запевнення, а вимагала задатку. Коли ні, то робила далі заходи про найом.

Треба шукати кого-небудь відомого, впливового, щоб його презентація дійсно була корисна для книжки. Я тобі писав уже й ще раз поражу: коли А. G[іде] відмовиться дати передмову й допомогти видати, то, може, не відмовиться порадити, до кого б з цим звернутися.

Librairie du travail – це, здається, троцькісти, принаймні “Бюллетень Опозиції” подає адресу якоїсь “*Librairie du Travail*”. Я все ж таки, стараючись об’єктивно міркувати, думаю, що А. G[іде] повинен згодитись допомогти. Чому б йому не згодитись? Які підстави? Оскільки я можу судити з його цих книжок (*Retour і Retouches*)¹, в нього нема підстав не згодитись з основними тезами конкордизму, принаймні політичними і соціальними.

Що Ж[анна] переписує, це в мене викликає сумнів, чи зробить вона це хутко, чи не затягне занадто. А мені вже трудно без тебе, сьогодні чогось ще трудніше, ніж звичайно. Стараюсь не піддаватись “настроєм”, але часом не можу відігнати суму, нявчить і скигить, як голодна Нігретка. Через нього й телеграму хочу тобі послати, щоб хоч од цієї причіпки позбавитись.

У нас третій уже день сильний східно-північний вітер. Значить, знову має бути великий дощ. Коли б ти була тут, то так би затишно можна було перечікувати цю погоду. А коли тебе немає та ще такі непевні звістки, коли знову справа з будинком неясна й треба, мабуть, буде її тягти далі, то стає... нудно. Ну, та коли цей лист буде в тебе, то цей стан уже мине. Ти мене повідомши, що завдаток одержала, договір підписано, що одна справа вже остаточно закінчена, що друга (переклад) на доброму шляху, що от-от ти повернешся додомоньку, і все буде чудесно. А поки що ніжно-ніжно обіймаю тебе, моя прекрасна, моя єдина.

Твій

Вчора послав тобі вставочку. Коли вже запізно вставляти, то нічого не роби, потім зробимо, коли до друку будемо давати. Правда? А чи будемо давати до друку?

[Ліворуч від основного тексту дописано:] Жасмін ще збирають. І, здається, ще не хутко припинять. Тільки приймати будуть два рази на тиждень.

[Над текстом у перевернутому вигляді дописано:] А як твій ремонт стінки, даху, ев’е² і т[аке] і[нше]? Стільки клопоту тобі, голубко.

[Праворуч від основного тексту дописано:] “Ой, как мне пить хочется!” – Ой, як мені тебе хоч на хвилинку побачити. З тобою побути хочеться!

[На тексті вставка:] Що кажуть перші читачі про конкордизм? Чи Ж[анна] ще не дійшла до кінця?

[Зверху першої сторінки листа у перевернутому вигляді ліворуч від дати дописано:] Піду до Каніва. Зовсім легко тепер хожу, майже не почуваю втоми. Хоч назад пішки готовий. [Праворуч від дати дописано:] А хто ж винен депутатові, що він пропускає час, не бере будинку? Чого ж ми повинні за це відповідати. [Ліворуч від основного тексту дописано:] Все забуваю написати про Раєчку. Якщо вона дійсно з’явиться, я нічого проти не матиму, дійсно, може, літер[атурний] матер’ял буде. Але для себе чи для нас нічого особливого не буде. [Праворуч від основного тексту дописано:] Може до Poulailé на крайній випадок звернутись?³ Я все ж таки ражу тобі потелефонувати Branchebi⁴. Може, це дасть щось, може, він схоче побачити [останнє слово нерозбірливо].

№ 425

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, “Закуток” – Париж]

[28 жовтня 1937]

Закуток. 28.X.37

Крохонько моя ясна, вчора відправив тобі телеграму, чекаю, що сьогодні буде відповідь (телеграфічно, як прохав у телеграмі). Але вже 10 ½, а телеграми немає. І листа від тебе знову не було. І я почуваю себе окридженим.

Посилаю тобі листа Lagrange¹. Договір з депутатом ти, напевне, ще не підписала. Тому поговори з цим настійним покупцем. Хто зна? Загили ціну в 250 т[исяч]. Чим ми ризикуємо? Мабуть, ціни починають підніматися. Будівництво спинилося. Коли б захотів купити клієнт Lagrange'а, то за ціну в 250 тисяч варто продати. Але чи не трюк це з боку Lagrange'а. В кожному разі негайно знесися з ним, цікаво, що він там має.

В неділю приїдуть Маратюши. І я піду до них. Шкода, що тебе не буде з нами. Але... взагалі без тебе стає все трудніше та трудніше мені. Я не скиглю, а констатую, маю ж я право на це? Ти не відповідаєш мені телеграмою, мабуть, через те, що не вияснила з депутатом? Я все ж таки вперто "побоююсь", що вони затягають, бо мають на увазі щось інше. Бо чому не дати завдатку? Нема грошей? Сумніваюсь. Але коли так, то чи вони solvables²? Чи платитимуть? По правді кажучи, якби знайшовся інший солідний наймач, я волів би йому віддати, а не "ім". Хто зна, які з "ними" труднощі будуть? А надто як вони довідаються хто ми? Судися з ними. А ми – чужинці. Тому я тобі й телеграфував, щоб ти робила далі оповістки й шукала наймачів чи покупців. Тому й лист Lagrange'а пересилаю з деякою надією: а може серйозне? Але ціну в 250 т[исяч] цілком серйозно пропоную і ражу на ній твердо стояти. Ціни на все підіймаються як опара. Чому ж на будинки ні?

Хмарно у нас, вітряно, не холодно, але якось парко, тепло-вохко. Листів ніяких. Прага мовчить. Америка мовчить. Конкордизм їм заціпив уста. Бідні, жалюгідні людиці, воліють бути жалюгідними, дохлими, скиглями, але не віддавати своїх крихітних, жалюгідних звичок. Як би виступити у Франції з конкордизмом, як би здобути трибуну! Та коли б ще А. G[ide] згодився прочистити дорогу. От тоді й наші скиглаї пронялись пошаною й, може, набралися сили не тільки на словах згожуватися, але й дієво, активно.

Хочу сподіватися, що ти справишся з завданням і знайдеш "хрещеного батька". Читаю Jobi Romain'а і постійно думаю, чи не міг би він, коли б А. Gide одмовився. Здається, він не mascontaira³?

Добре, що ти з Жульстою не дуже сходишся: вона поганий, не щирий приятель. Гадаю, що ти нічого їй не казала про конкордизм і всі заходи у цій справі?

Ніжно-ніжно обіймаю тебе, моя єдина.

Твій

[Ліворуч від основного тексту дописано:] Але скільки, приблизно, часу ти затрималася б понад 20 днів? З тиждень ще? (Звичайно, коли б хоч справу з будинком було закінчено). А проте, як ти можеш це знати?

[Над текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Сьогодні – 28-е, а останній твій лист був з 25-го. Чи не пропадають листи? Неодмінно позначай expediteur'а⁴, на всякий випадок.

[На першій сторінці листа ліворуч від основного тексту дописано:] Пробував орати, але земля дуже возка. А дощ знову збирається й знову земля намокає. Ех, я все-таки волію займатися своєю працею, звичною й користнішою для себе і для Іванища.

[Над текстом дописано:] Чи здобудемо ми цю можливість?

[Далі лист продовжується на чотирьох обірваних листочках паперу, два перші розміром трохи менші за піваркуша, два інші шириною приблизно 5 см:]

Прийшла телеграма від тебе, але вона мені нічого не вияснила. Читаю її так:

Вони згодні на все але я вагаюсь переписано половину вишли 500 оповістки дам після відповіді чекай листа. Твоя.

Чого ж саме ти вагаєшся? І коли вони згодні не все, то чого ж ти вагаєшся? І яка ж ще має бути відповідь? Завдаток?

Твоя телеграма, правду кажучи, не тільки нічого не вияснила, а ще більше внесла неясности і непокою. Непокій того, що справа через депутата затягається, що оповісток ти не даєш, інших наймачів не маєш. А "вони", можливо, свідомо обманюють, щоб затягти час, щоб не випустити наш будинок, і провадять переговори деінде. Сьогодні ж іду до Каніва й висилаю тобі 500 фр[анків] і ражу не здаватися на слова, а вимагати дії, фактів.

Бідна моя Крохонька, скільки ти маєш клопоту й досади! Не легка ця справа. Якби, справді, цей Lagrange'івський покупець купив!

Голубонько, не жди їхньої відповіді, давай **негайно** оповістки. Плюнь на "них", не рахуй на них ніяк, вони морочать голову вже три тижні. Ясно, що це – справа не серйозна, не чиста, якась або крутня, або обдур, – одне слово, поки не дадуть належних доказів своєї щирости, не бери їх на увагу й дій так, ніби їх і не було.

Що переписано половину перекладу, це добре, хоч не так багато, як можна було б. Ну, все ж таки днів через три, мабуть, закінчиться.

Для впливу на А. G[ide]'а скажи йому, що я маю представляти на Інтерн[аціональному] Конгресі революційних соц[іалістичних] незалежних партій⁵ від укр[аїнських] опозиційних комуністичних організацій⁶. Було б, мовляв, бажано, щоб до конгресу вийшла Програма Конкордизму і щоб слово А. G[ide]'а через цю програму пролунало на конгресі й ще раз послужило імпульсом до шукання дійсної істини й справжнього соціалізму. В такому дусі.

Телеграму послав. Гадаю, що ти негайно повідомити їх про наше вирішення і візьмеш завдаток, щоб з тим уже остаточно покінчити й бути тобі вільною для більшої справи.

№ 426

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Канни – Париж]

[28 жовтня 1937]

[На аркуші надруковано:]

AU PAIACE¹

Bar. Brasserie²

Telephones 29-92 CANNES (A.-M.)³ MM. GLISE & MAITRE, pres

4, Rue Maréchal-Foch⁴

—R. C. 10057/58—

28-X

Зараз же після відсилки листа з грошима й телеграми.

Надворі лютий вітер, майже буря і маленький дощ. І тому, що такий великий вітер, то цей маленький дощ робить неправдоподібне вражіння.

Після відсилки тобі грошей і листа в мене почуття немов би я щось упорядкував, якось поміг тобі в справі. А в дійсності – яка ж тут справжня поміч? В кожному разі, з почуванням, що все, що від мене залежить, сижу в кафушеці, в гомоні Іванища і стараюсь сполучитися з тобою. Галяво, галявю! Чуєш мене? Але хто ж знає, де ти тепер. Може, в Ж[анні] займаєшся перекладом (виправляєш або диктуєш?). А може, сидиш у будинку й чекаєш на когось, хто має прийти й не приходить? А може, й ще десь. І мій поклик не зовсім певний. А Іванище харчить (наливаючи каву), бубонить, стукотить. Воно смокче цигарки, п'є різнокольорове дрантя і "намагається заповнити час між їжами", як каже Meterlink. І мені його від усієї душі шкода (і Іванища, і Meterlink'а), який, здається, цілком розуміє цю боротьбу з часом. А я думаю про те, як швидко минає мій час, як хотілось би зупинити його темп. І то ж тоді, коли тебе немає тут, коли через це всі процеси наче під гальмою котяться згори. Не встигаю відбутися сніданок і "щось" там зробити, як уже час готувати обід. Для мене їжа, власне, перешкода, затримка. А надто, коли я сам. (Сьогодні пішов назбирати грибів у ліску, щоб довго не возитись з обідом. Еге, вже зрозуміли Івани, ні одного путнього гриба не було).

Дощик січе, вулицею проходять круглі парасолі з людськими ногами, рывкають авта. Івани сидять за столиками, деякі грають у карти, деякі бездумно дивляться перед собою, – видно, що всі чогось чекають, як на станції приходу потяга. Чого? Щоб швидче минала ота напасть, отой час і наставала наступна їжа?

А зрештою, що ж їм робити? Чого чекати? Для чого вони, власне, й існують? Не в їжі річ, а в тому, що вони такі невеселі, нерадісні, що так їм надто трудно і їсти, і не їсти. І знову я думаю, які ми багаті, які сильні своїм придбанням. Як би

тяжко ні було нам через зовнішні обставини, як би ці обставини ні впливали на наші внутрішні стани й на певний мент ні покривали їх, ми, як корок, все ж таки через якийсь мент виринаємо на поверхню. Розуміється, можуть бути такі об'єктивні, зверхні обставини, що й нас надовго придушуть і, може, навіть задушуть, але це не зменшує нашого багацтва внутрішнього, суб'єктивного.

[Ліворуч від основного тексту дописано:] *І що б ні сталося тепер з нами, хай найгірше, воно не може викреслити того, що ми вже мали й маємо! І може навіть іншим (Іванищу) залишимо.*

[На першій сторінці листа над основним текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] *Старайся, голубонько, розрахувати свій час так, щоб (приблизно) ще два тижні лишатися в Парижі. Коли будинок за цей час не вдасться наняти, думай про те, чи варто ще довше для цього лишатися? Чи не краще доручити кому-небудь? Висуваю це на твоє обміркування і, власне, на твоє вирішення. [Зліва від основного тексту і під текстом, відділеним підкресленням, дописано:] Я гадаю, Кохонько, що краще тобі заплатити іпроте. Заплати, голубонько, і напиши, чи вислати ще грошей. Бо коли будеш посилати мені листа, то я не встигну до X-XI заплатити.*

№ 427

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Мужен, “Закуток”]

[28 жовтня 1937]

8 з[один] ранку Paris, 28-X.

Мій,

тільки що принесли твою телеграму. Розумію, що ти непокоїшся, але це тепер не вони винні в проволіканні: вчора вже мали підписувати, але я відклала до в'яснення деяких пунктів.

Вони нічого кращого не мають. Дуже прохали мене підписати бай. Коли одмовилась зробити це негайно, прохали взяти завдаток. Я також одмовилась, щоб не бути зв'язаною.

Причини: обережно в'яснила, що тут має бути не тільки бібліотека, лекції, культурна праця, але також прийом депутатом у всіх соц[іальних] та політич [них] питаннях своїх виборців. Вся праця 15 Arrondism[ent]a¹, мабуть, мала проводитись тут. Ти розумієш, що я дуже захвилювалась, бо хто знає, які наслідки для будинку це може мати? Крім того, нам, чужинцям, дуже треба бути обережними. А це до того можуть запротестувати всі наші сусіди.

Берячи на увагу все це, я схилиюся, як мені це не сумно, відмовити. Вони будуть в одчаю, я знаю, але тепер бачу, що дуже добре вони для нас зробили, затягнувши справу.

Ти скажеш, що ми постраждали, загубили час та евентуальних наймачів. Так, це дуже сумно. Але що я мала робити, коли в мене сама можливість одмови з нашого боку навіть не виникала.

Можливо, що я помиляюсь в своїй оцінці “ситуації” й що ти згожуєшся їм віддати, бо ми не повинні знати в деталях їхні пляни, це вони відповідають за себе, а не владільці будинків.

Юридично ми маємо право наймати кому хочемо. “Bourgeoisement habité”² те що стоїть в нашій cahier de charge, було порушено майже всіма пропрієтерами³. Одже, з цього боку ще нічого, але...

Якщо ця комбінація, давши нам деяку матер'яльну можливість передохнути, одбере в нас душевний спокій, нехай їй біс. Я волію мати спокій, аніж гроші. Та я певна, що будинок найметься.

Не думай, що я так спокійна: мені це не дуже дешево достається, але я певна, що все, що робиться, робиться на краще.

Якби не конкордизм, я б дуже страждала від самоти в такий надзвичайно тяжкий для нас момент. Але тепер я все перенешу легше. Подумай: все готово, всі листи Vail'ів заповнені, гроші принесено. Один розчерк пера – і я маю справу закінченою.

І от я мушу сама її відкладати, евентуально скасувати. Пишу остаточні умови, що було вироблено:

Бай на 3, 6. 9 resiliabilitée reciproque⁴ (це можна по закону, хоч і не часто робиться). Рахується з 1-Х 1937. З ціни першого бал вираховується один місяць. Значить, одержуємо не 3 тис[ячі], а тільки 2: за 6 місяців платні вноситься вперед як гарантія, але зате 1-й терм, як і всі дальші, уплачується не вперед, а “échu”⁵, себто вкінці, бо для них було забагато внести і за гарантію і за терм вперед.

Всі переробки, крім дверей від гостей[ької] в покоївчику, повинні бути знищені, якщо ми цього зхочемо.

Ти питаєш, чи можна висілити мешканця? Новий закон ще не пройшов, але кажуть, що якщо зробити нотаріальний бай, то виселити дуже легко. Це мені сказав Bistro⁶.

Трудне зараз наше становище, знаю. Будь ми разом, хоч порадитись було б один з одним. А тепер рішай сам.

Я тебе прошу телеграфувать дане слово. – Прошу не хвилюватись. Добре?

Переклад в переписці. Сподіваюсь мати швидко можливість балакати з А. G[ide], хоч він і хворий, кажуть.

Прошу прислати грошей, якщо вирішиш негативно справу з найманням. Ти можеш піти до М^{ме} Ramondo⁷ і попрохати вперед за жасмин. Це всі роблять, тисячі, й вона дасть.

Пришли мені 500 fr., щоб я могла заплатити частину за “ordures ménagaires”⁸ та передплатити П[оследние] Н[овости]. Почну оповістки після твоєї відповіді на цього листа.

Не гнівайся на мене, мій любий, якщо я щось не так зробила. Я хочу робити все якнайкраще, коли ж це не вдається, це не з моєї вини.

З ніжністю безмежною пригортаюсь до тебе, мій любий. Хай все буде в тобі ясне, життєрадісне, повне. Ми ж такі багаті і такі сильні, такі щасливі, ніщо не може вивести з рівноваги, тим менше дрібні невдачі. Правда, щастє моє?

Твоя.

№ 428

Розалія Яківна – Володимиру Кириловичу

[Париж – Мужен, “Закуток”]

[29 жовтня 1937]

Париж, 29-Х

Мій єдиний!

Нема від тебе телеграми сьогодні. Невже ти не отримав мого листа? Тоді це фатальність, бо завтра рано мушу остаточно вирішити, чи віддати їм будинок чи відмовити. Я тобі написала мої сумніви, певна, що ти їх поділяєш. Потрошкі вияснилось, що вся робота 15 Arrond[issement]а має бути в нашому будинку.

Може, вони гадали, що ми це розуміємо? Але ж я ні на хвилину не припускала такого. Хіба ж нам, чужинцям, можна утворювати подібні комплікації для себе? Тепер я дивуюся, як я не подумала про це. Пам'ятаю, що коли одержався перший лист від Жанне'ї, ти трохи поморщився, але я тобі не дала, здається, висловити непокій. Коли б їм було чомусь треба, вони б переступили інтереси дуже легко. Ні, чим далі я в'яляю можливі комплікації, тим ясніше мені стає, що треба розірвати.

Це буде неприємно надзвичайно, але краще тепер аніж потім, коли прийдеться рвати договір. Та ще чи це можливо взагалі? Я їм запропоную купити. Певна, що не згодяться, але хто їх знає, а раптом?!

Прийшли гроши! Спасибі, мій. Тяжко тобі самому, не маючи нікого, з ким порадитись. Я вже дала оповістку на всякий випадок, щоб часу не гаяти. Не знаю, навіть як буде від тебе позитивна відповідь, чи я рішуся віддати. Швидко ні. Загублено час, гроши, сили, але краще це, а ніж непокій впродовж 3-х років. Ти все боїшся, що не платитимуть, а я – зовсім іншого.

Тепер мені стало легше, як приняла рішення. Люб мій, коли б це ми вдвох.

[Далі над текстом, перевернувши аркуш, ліворуч від тексту Р. Я. дописала:] *все рішали! Ти забув прислати адресу Миколи! Зроби це. Квиток Б.О. одержала¹, але лист пропав.*

[На першій сторінці листа ліворуч від основного тексту дописано:] *Я тобі пишу щодня, але без Exp[éditeur]’а. Обіймаю тебе, мій спокій ясний.*

Твоя.

№ 429

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, “Закуток” – Париж]

[29 жовтня 1937]

Закуток. 29.X.37

Дорога моя дитинко, наші листи розминаються, виходить деяке непорозуміння. Я так, власне, й не знаю, через що саме справа з будинком затягається. Ти телеграфуєш і пишеш, що вони на все згодні (себто й на завдаток?), але що ти вагаєшся. А чого саме вагаєшся, не розумію. Чи ми маємо право наймати наш будинок громадянам фр[анцузької] держави? Який же тут може бути сумнів? А, дійсно, maison hongroise¹ хіба ж не в аналогічному стані? Та хіба в нашому cahier de charges² може бути такий пункт? Я ражу абсолютно відкинути цей сумнів. Краще перевірити, чи “вони” платитимуть. Ну, та в попередніх листах я досить про це писав.

Ти питаєш, чи лишатися тобі до відповіді (евентуальної) А. G[ide]. І, розуміється, правильно сама відповідаєш: лишатися. Адже коли відповідь буде негативна, то зробити ще деякі спроби. Можна було б одночасно дати кільком людям. Але ж тут справа ще в тому, щоб добути авторитетну презентацію, передмову. Це – дуже важний момент в справі. Одже, треба чекати відповіді А. G[ide], нічого не поробиш. Мені не легко згожуватися на це, але треба.

Прийшов з Нью-Йорку лист од перекладника Алексєєва (не Яковлева)³, тов[ариша] Анжеліки⁴. Він пише, що сподівається, що я вже дістав листа від нью-йоркської фірми з запрошенням приїхати. (Ніякого такого листа ні від кого не було). І сам од себе готов прислати, якщо треба. Напишу йому завтра.

І від Н[икифора] Я[ковича] прийшов лист, у якому детальніше розповідає про відмову в допомозі й узагалі про акцію скорочення допомоги емігрантам. Надії немає на те, що Б[енеш] прихильно поставиться до мого листа. Писати довго, прочитаєш сама листа.

Іпрот сьогодні плачу. А ти за ордюр заплатиш⁵? Може, можна розстрочку взяти в них?

У нас цієї ночі була страшенна злива. Така, якої я тут ще не пам’ятаю. В мене в хаті текло в 3-х місцях і я серйозно думав узяти парасоль, бо хлюпало на ліжку. Розгулявся і не спав усю ніч. А сьогодні трохи м’ятий. І весь ранок грім, блискавки, знову злива, але без вітру, й тому в хаті не так протікають стелі. В саду стоять калюжі, наче ручаї скрізь.

Здається, я вчора по-дурному послав тобі телеграму. Але коли дієш поночі, то, розуміється, вимахуючи кулаками, попадаєш не туди, куди треба. Це вже твоя вина, що не тримала мене як слід у курсі справи. Ну, та тепер уже ти, мабуть, приняла якусь певну постанову. Якби вона вже швидче якось скінчилася, ця справа. Будь бадьора, будь весела, будь радісна, моя голубка ніжна, і швидче-швидче вертайся до своєї дому, де так на тебе жагуче чекають.

Твій

[Зліва від основного тексту дописано:] *Який я радий, що у тебе стільки енергії, завзяття, ініціативності, сили. Спасибі тобі, моя рідна, за це, спасибі, мій чудесний товариш!*

[Над основним текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] *Ну, от: Librairie du Travail r. Sambre-et-Meuse 17 (Paris 10^e) Tel. Combat 08-02⁶. Але ніякого імені не приписано. Це все.*

[На першій сторінці листа ліворуч від основного тексту і над текстом дописано:] *Ти не відповідаєш: чи ти одержала мого листа з квитком про висилку грошей “Бюл[етеню] Опозиции”. Я не даю тобі адреси Librairie du Travail, бо, як і писав, це здається, троцькістс[ьке]. Одже, не видадуть цієї книги. А її конче треба видати по-фр[анцузьки] хоч би для того, щоб цим і українців посунути на уважне ставлення до конкордизму. “Нетъ пророка...”⁷, коли його не презентує хтось чужий.*

№ 430

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, “Закуток”–Париж]

[30 жовтня 1937]

Закуток. 30.X.37

*Ясна моя, чудесна і єдина! Сьогодні (зараз іду до Канева) висилаю тобі телеграму, щоб ти підписувала бай. Але з умовою: в нотаря й, розуміється, з *resiliabilité reciproque*¹ та з гарантією, як це ти сама виробила. Небезпеки великої немає, що ми порушуємо статут *Squar’a*². “*Bourgeoisement*”³. Як це розуміти? В кожному разі *Maison Hongroise* і *Varillet* його давно порушили, і ніхто до них претензій не мав. Чого ж до нас будуть мати? Що комуністи? А, вибачте, це – не аргумент. І коли питання так ставиться, то ми свідомо йдемо на таке порушення і на ризик. Я в кожному разі волю наняти наш будинок фр[анцузьким комуністам], аніж фр[анцузьким] фашистам. Коли вносити сюди політику. Але юридично ми без ніякої політики наймаємо наш будинок фр[анцузьким] громадянам, групі фр[анцузьких] громадян для їхніх потреб. Статут не може нас зобов’язувати мати ті чи інші політичні симпатії. Та ще раз: після того, що *Square* зазнав од присутності *Maison Hongroise* у ньому, після всіх тих скандалів, криків, бійок, биття вікон ніхто не має права вимагати якоїсь там “буржуазности”. А *Каміона Varillet*? А стукі молотків у майстерні, які спричинились у певній мірі до того, що ми мусіли покинути будинок? Ні, я без вагання пропоную: підписуй!*

*Але в телеграмі я ще виставляю умову, щоб ми мали іноді право показувати будинок для продажу. Може, ми вирішимо продавати, й щоб не було непорозуміння на цьому ґрунті. Коли й скільки часу ми маємо користуватися цим правом, це ви вже виробите. А в нотаря бай треба підписати на всякий випадок: ми чужинці, ми хочемо бути *en forme*⁴.*

Прийшов лист од фурфистів⁵. Будуть робити заклик до читачів “Правди”, щоб допомогли видати “цей прекрасний роман”⁶. Щодо видання програми, то відкладають до мого приїзду, бо... все той самий плебісцит, бо деякі бояться, що Україна підпише собі ярмо. Одно слово, видно, ще нема там цілковитої згоди. Але на приїзд мій немов би дуже рахують і “стараються”. А як саме стараються, що саме роблять, не пишуть. Просять од них їхати на конгрес (усе той самий)⁷. До Парижу. В січні. Добре, згожуюсь, але з умовою, що поставлю Конгресові цілий ряд питань (і розуміється, зв’язу з конкордизмом). От було б чудесно, коли б на той час вийшов переклад на фр[анцузькій] мові! Треба постаратися. Григор[іїв] написав. Волод[имир] Левицький⁸ усе їде й ніяк до Праги не доїде. Але таки приїде. Гр[игоріїв] хоче його переконувати, щоб заїхав до нас. Я відповідаю Гр[игоріїв]у й прошу вияснити в В[олодимиром] Л[евицьким] цілий ряд питань в зв’язку з плебісцитом, моєю подорожжю до Америки, співробітництвом у їхній газеті й т[аке] і[нше], якщо В[олодимир] Л[евицький] не зможе заїхати сюди. Запрошую його жити в нас, але треба, щоб ти в цей час була дома, бо як же я його буду приймати, годувати й т[аке] і[нше]?? Та, гадаю, коли б він і приїхав, то це було б не так швидко, в кожному разі тижнів через два. А ти на цей час, сподіваюсь, була б уже дома.

А про подорож до Америки я пишу Гр[игоріїв]у досить стримано. Ну, та це далека річ. Але що видання програми [дописано зліва від основного тексту:] відкладається,

це досадно. Чи не випустити з неї місце про плебісцит? Пожертвувати? Плебісцит є тільки приклад, а не принцип конкордизму. Правда, голубонько?

[На першій сторінці ліворуч від основного тексту дописано:] Дуже сумно, що А. G[ide] хворий. Ще не прийме через це? Як бути? Та все ж таки спробуй звернутися, може, хвороба не серйозна.

Коментарі

№ 423

¹ немає інших clauses – clause (фр.) – умова договору.

² *Maison Hongroise* – юридична особа приватного права, яка в Парижі спеціалізувалася в царині соціальної діяльності без надання помешкання, адреса товариства: сквер Верженна, 9, Париж XV.

³ *наши locataires* – locataires (фр.) – співмешканці.

⁴ *rue Raphael* – вул. Рафаеля.

⁵ *Чи ти заплатив Delru* – Дельпі – особа не встановлена.

⁶ *Може, T S F купимо?* – T S F – радіоприймач.

№ 424

¹ *Retour i Retouches* – ідеться про книжки А. Жіда. “Повернення з СРСР” (фр. *Retour de l'URSS*) була опублікована в 1936 р. після відвідання А. Жідом Радянського Союзу, в якій він, що неодноразово публічно виступав на підтримку Країни Рад, тепер виступив із критикою тоталітарного режиму, зазначивши відсутність свободи думки, жорсткий контроль за літературою, громадським життям тощо. Книга викликала невдоволення “друзів СРСР”, зокрема Ромена Ролана та Ліона Фейхтвангера, який написав на протигагу А. Жіду книгу “Москва. 1937”. А. Жід відповів на звинувачення ще жорсткішою критикою сталінського режиму в нарисі “Поправки до мого “Повернення з СРСР” (фр. *Retouches à mon Retour de l'U.R.S.S.*)”, який був опублікований у 1937 р. Він писав, що вже після того, як була написана книжка про СРСР, він ознайомився з документами, які підтвердили його висновки, і заявив, що пора сказати правду, щоб трудящі Франції зрозуміли, що комуністи-співвітчизники їх обманюють, як їх самих обманює Москва.

² *ев'є* – évier (фр.) – раковина, мийка.

³ *Може до Pouillaillé на крайній випадок звернутись?* – Пулайл Генрі (*Henry Pouillaillé*, 1896 – 1980) – французький пролетарський письменник, анархіст. Народився в робітничій родині. Його батько, робітник-тегля, захоплювався ідеями анархо-синдикалістів, скуповував відповідну літературу, якою зачитувався юний Генрі. Він був самоуком, рано осиротівши, змушений був із 13 років працювати, щоб забезпечити себе засобами для існування. Як учасник Першої світової війни, Г. Пулайл пережив усі її жахи, був тяжко поранений. Демобілізувавшись у 1919 р., він дописував до багатьох журналів, переважно анархістського та комуністичного напрямів, деякі з них сам і заснував, виступав активним захисником пролетарської літератури, підтримував авторів-вихідців із робітничого класу. Він відкидав ідею “мистецтво для мистецтва”, вважав, що література повинна перейматися соціальними проблемами. Г. Пулайл – автор романів “Іх було четверо”, “Частина хліба”, “Один раз у чотирнадцятилітньому віці”, “Солдатський хліб” та ін. В їх основі – його власний досвід важкого життя в молоді роки. Хоча твори Г. Пулайла були прихильно зустрінуті в СРСР, він відмовився стати членом комуністичної партії. Після утвердження радянським режимом доктрини соціалістичного реалізму він став об'єктом жорстоких нападок. У 1933 році Г. Пулайл створив комітет підтримки свого друга В. Сержа, який був депортований до Сибіру сталінським режимом, чим викликав вороже ставлення Французької комуністичної партії. Ця ворожість іще посилилася, коли він узяв участь у Міжнародному комітеті боротьби проти репресій у СРСР та в інших організаціях, спрямованих на боротьбу з московським злочинним режимом, що були створені в 1936 р.

⁴ *потелефонувати Branchebi*. – Brancheb – особа не встановлена.

№ 425

¹ *Посилаю тобі листа Lagrange* – Лагранж – особа не встановлена.

² *чи вони solvables?* – solvable (фр.) – платоспроможний, тут множина.

³ *він не mascontaira* – очевидно, mousquetaire (фр.) – мушкетер.

⁴ *позначай expéditeur'a – expéditeur* (фр.) – адресант, відправник.

⁵ *на Інтерн[аціональному] Конгресі революційних соціалістичних незалежних партій* – ідеться, очевидно, про Соціалістичний конгрес, що скликався в Парижі в лютому 1938 р. Міжнародним бюро соціалістично-революційних партій під керівництвом А. Балабанової. Винниченко мав намір оприлюднити на конгресі свої ідеї конкордизму та плебісциту на Україні з приводу протекторату (*Винниченко В. Щоденники / Публ. і прим. Г. Сиваченко // Київська старовина. – 2001. – №1. – С. 101, 115*).

⁶ від укр[аїнських] опозиційних комуністичних організацій – До українських опозиційних комуністичних організацій В. Винниченко зараховував увесь лівий спектр українських національних політичних груп, які відносилися до течії “всебічного визволення”: ліві есери, ліві есдеки, боротьбисти, укапісти, ФУРФО та ін.

№ 426

¹ *Au Palace* (фр.) – У Палаці – Палац – назва готелю.

² *Bar. Brasserie* (фр.) – Бар-Пивна (брасрі – різновид французького ресторанчика).

³ *Cannes (A.-M.)*. – Канни (Альп Марітім – Приморські Альпи).

⁴ *4, Rue Maréchal-Foch* – Вулиця маршала Фоша, 4.

№ 427

¹ *15 Arrondissement* – arrondissement (фр.) – район Парижа.

² “*Bourgeoisement habité*” – не використовуючи з торгівельною чи промисловою метою, дослівно: “мешкаючи по-буржуазному”.

³ *maître* всіма *propriétaires* – *propriétaire* (фр.) – власник, господар, домовласник.

⁴ *résiliabilité réciproque* – можливість взаємного розірвання договору.

⁵ “*échu*” – після закінчення строку, на початку наступного місяця.

⁶ *Bistro* – особу не встановлено.

⁷ *Mme Ramondo* – особу не встановлено.

⁸ “*ordures ménagères*” – *ordures ménagères* (фр.) – побутове сміття, харчові відходи.

№ 428

¹ *Квиток Б. О. одержала* – Очевидно, ідеться про квитанцію за передплату газети “Бюллетень опозиції”.

№ 429

¹ *maison hongroise* – див. лист № 423, прим. 2.

² *cahier de charges* (фр.) – типові умови договору.

³ *лист од перекладника Алексєєва (не Яковлева)* – Особи не встановлені.

⁴ *тоє[ариша]* Анжеліки – Анжеліка – приятелька Винниченків.

⁵ *А ти за ордюр заплатиш?* – *ordures* (фр.) – сміття, відходи.

⁶ *Librairie du Travail r. Sambre-et-Meuse 17 (Paris 10^e) Tel. Combat 08-02* – Див. лист № 415, прим. 1.

⁷ “*Нетъ пророка...*” – Фразеологізм “Нет пророка в своем отечестве” походить від біблійної розповіді: коли Ісус, який прославився своєю проповіддю в багатьох містах, повернувся до себе на батьківщину, в Іудею, то його зустріли з недовірям. І він сказав: “Істинно кажу вам: ніякого пророка не приймають на батьківщині своїй” (Лк. 4: 24). Тепер ми вживаємо ці слова, коли бачимо, як люди не вміють цінувати заслуги близьких родичів або співвітчизників, віддаючи перевагу чужинцям.

№ 430

¹ *resiliabilité réciproque* – можливість взаємного розірвання договору.

² *статум Squar’a* – йдеться про статут проживання в будинках у сквері Верженна, про який писала Розалія Яківна: “*Bourgeoisement habité*” (див. лист № 427, пр. 2).

³ “*Bourgeoisement*” – “по-буржуазному”.

⁴ *бути en forme* – *en forme* (фр.) – у порядку.

⁵ *лист од фурфистів* – Фурфисти – очевидно, словотвір Винниченка, утворений з абрєвіатури ФУРФО – Федерація українських робітників і фермерів Америки (див. лист № 421, прим.7).

⁶ “*цей прекрасний роман*” – Ідеться про роман В. В. Винниченка “Нова Заповідь”.

⁷ *Просять од них їхати на конгрес (усе той самий)* – Див. лист № 425, прим. 5.

⁸ *Волод[имир] Левицький* – Левицький Володимир Софроневич (1888 – 1980) – діяч української еміграції у США. За фахом правник, співробітник “Союзу визволення України” в таборах українських військовополонених у Німеччині в 1915 – 1918 рр., у 1919 – 1920 рр. – директор пресової служби при посольстві УНР у Берліні. З 1927 р. – у США, співробітник політичної організації радикально-соціалістичного напрямку “Оборона України” й редактор часопису “Народна воля”, у 1942 р. перейшов на радянофільські позиції, редагував газету “Громадський голос” у Нью-Йорку.

Далі буде.

Упорядкування, примітки та коментарі

Надії Миронець.

Переклад текстів із французької

Зої Борисяк.

м. Торонто, Канада

м. Київ

Отримано 1 лютого 2018 р.